

УДК 376.353:373.3 – 044.247

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРОВАНOSTІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Оксана ФЕДОРЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, rfoksana@bigmir.net

Автором представлено результати експериментального вивчення стану взаємин між молодшими школярами зі зниженим слухом, їхніми однолітками й педагогами в умовах інклюзивного навчання. Виявлено, що молодші школярі зі зниженим слухом, які навчаються в інклюзивних умовах менш активні у взаєминах з оточуючими у навчальному середовищі. Значущими для таких учнів є взаємини з батьками й членами родини.

Ключові слова: зниження слуху, інклюзивне навчання, соціальна інтегрованість.

Оксана ФЕДОРЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРИРОВАННОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ПОНИЖЕННЫМ СЛУХОМ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Автором представлены результаты экспериментального изучения состояния взаимоотношений между младшими школьниками с пониженным слухом, их сверстниками и педагогами учреждения в условиях инклюзивного обучения.

Выявлено, что младшие школьники с пониженным слухом, которые учатся в инклюзивных условиях менее активными во взаимоотношениях с окружающими в учебной среде. Значимыми для таких учеников являются взаимоотношения с родителями и членами семьи.

Ключевые слова: снижение слуха, инклюзивное обучение, социальная интегрированность.

Oksana FEDORENKO, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SPECIFICS OF SOCIAL INTEGRATEDNESS OF HARD-OF-HEARING JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN INCLUSIVE EDUCATION SETTINGS

This article describes of the study result of the peculiarities social integration hard-of-hearing pupils of 2nd, 3rd and 4th grades in inclusive settings. Comparative analysis results hearing (n=165) and hard-of-hearing (n=26) pupils shows, that hard-of-hearing pupils have high level of the social isolation from group of their hearing peers. Also, hard-of-hearing pupils mainly interact with family members and teacher's assistant than peers and teacher of the class. The process of social integration of these children in inclusive setting occurs spontaneously. Teachers and assistants do not pay enough attention to make this process more effective.

Keyword: hard-of-hearing, inclusive education, social integration.

Однією із закономірностей сучасного світу на зламі тисячоліть є розгортання інтеграційних процесів, які переходять у глобалізаційні тенденції як міжнародних систем, так й окремих суспільств та держав, їх внутрішньої політики, щоденного життя людей.

Зокрема про посилення інтеграційних тенденцій свідчать й зміни, які відбуваються у світі в галузі освіти. Це поступовий відхід від навчання дітей з особливими освітніми потребами в спеціальних закладах освіти закритого типу до їх навчання разом з дітьми з типовим розвитком у загальноосвітніх закладах. Такий різновид організації навчального процесу в сучасній освітології отримав назву інклюзивного навчання (Loreman T., Deppeler J. M., Harvey D.).

Утім, розроблення ефективної моделі інклюзивного навчання учнів з особливими потребами актуалізує низку питань, які не виникають при організації навчального процесу в спеціальних закладах освіти. Ідеться про те, що інклюзивне навчання передбачає специфічну організацію навчального середовища й процесу з урахуванням освітніх потреб учнів з нетиповим розвитком і факту їхнього спільного навчання з учнями з типовим [2, 23 – 27]. Варто зауважити, що розв'язання цієї проблеми під час навчання кожної групи учнів із особливостями психофізичного й/або розумового розвитку має власну специфіку.

Так, інклюзивне навчання дітей зі зниженим слухом зумовлює необхідність спеціальної організації навчального процесу й середовища (M. Marscharkab, P. Spencers, J. Adamsa & P. Saperrea та інші).

Основні наукові положення щодо організації інклюзивного навчання учнів зі зниженим слухом закладені роботами українських та зарубіжних вчених (В. Засенко, А. Колупаєва, Е. Леонгард, С. Литовченко, Б. Мороз, О. Таранченко, Л. Шепіцина, Loreman, J. Deppeler, D. Harvey та ін.). Сучасні дослідження специфіки організації інклюзивного навчання дітей зі зниженим слухом спрямовані на вивчення аудіовізуального і кадрового забезпечення навчального процесу. Безумовно, це важливі елементи супроводу школярів зі зниженим слухом, проте в умовах інклюзивного навчання особливого значення набуває проблема соціальної інтеграції таких учнів у навчальний колектив (S. Schwab, M. Gebhardt, M. Krammer, I. Lesara, H. Mortal Vitulić та ін.). Учені наголошують, що інклюзивне навчання має бути спрямоване не лише на освітній розвиток учнів зі зниженим слухом, а й на їхній соціальний розвиток. Зниження слуху на процес комунікації таких учнів з оточенням детермінує виникнення утруднень під час встановлення контакту, здійснення взаємодії та налагодження стосунків із чуючими однокласниками й дорослими (зокрема, вчителями та асистентами) в умовах навчання.

Утім, незважаючи на значущість, проблема соціальної інтеграції учнів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання досі залишається недостатньо розкритою в науковій літературі [3, 41 – 43]. Це актуалізує потребу в проведенні наукових досліджень в цьому напрямі.

На нашу думку, особливого значення набуває вивчення особливостей соціальної інтеграції учнів зі зниженим слухом у навчальний колектив на початку шкільного навчання, оскільки саме впродовж навчання в молодшій школі формується система соціальних стереотипів сприймання та взаємодії з іншими. Саме вирішенню означеної проблеми присвячено цю статтю.

Метою цієї статті є виявлення особливостей міжособистісних взаємин інтегрованих молодших школярів зі зниженим слухом та членів їхнього соціального оточення.

Методика дослідження

Емпіричні методи дослідження: соціометрія, спостереження.

Для виявлення особливостей ставлення молодших школярів зі зниженим слухом до найближчого соціального оточення зокрема й членів навчального колективу було використано соціометрію за темою «День народження» [1, 36 – 39]. Враховуючи вікові

особливості, а тому і домінування гри як провідного виду діяльності, стимульним матеріалом дослідження був обраний наочний соціометричний набір досліджуваного, який складався з аркуша паперу А4 із зображенням класної кімнати зі святково сервірованим круглим обіднім столом та розставленими півколом п'ятьма порожніми стільцями; вирізаних десятих додаткових стільців; вирізаних схематичних зображень кожного учня класу з підписами імен і прізвищ; вирізані схематичні зображення людей з якими контактує дитина в освітньому процесі – батьків, педагогів, асистентів педагога, з підписами імен та прізвищ; вирізаних схематичні зображень людей без підписів.

Параметрами оцінки слугували наступні: «соціальний статус» досліджуваних у навчальній групі; «запрошені гості», показниками якого було те, кого саме обирає в якості гостя учень, послідовність запрошення гостей; «стільці», показниками якого була кількість використаних намальованих стільців, використання додаткових (вирізаних) стільців.

Спостереження за поведінкою досліджуваних проводилось під час виконання ними соціометричного завдання.

Процедура дослідження. На початку дослідження учням класу пропонувалося пограти в день народження. Експериментатор запитував про те, чи люблять вони святкувати дні народження, ходити в гості тощо. Потім кожному з досліджуваних роздавалися соціометричні набори, надавалася інструкція: «Уявімо, що кожен з вас святкує свій день народження у школі. Це святковий стіл накритий у класній кімнаті. Подивіться, в наборі є малюнки з вашим зображенням. Знайдіть їх. Тепер подивіться на святковий стіл й оберіть для себе місце за ним. Покладіть туди своє зображення. У кожного з вас є можливість запросити на святкування своїх друзів, однокласників, батьків, родичів, учителів, асистента – усіх, з ким ви хотіли відсвяткувати свій день народження. Подивіться, у наборі є зображення з підписами імен багатьох людей, яких ви знаєте і можливо, хотіли б запросити на святкування. Також тут є не підписані зображення людей, якщо раптом ви захочете запросити когось іще. А тепер, подумайте – кого ви хотіли запросити передусім на свій день народження? Знайдіть його зображення в наборі й покладіть на те місце за столом, де ви хотіли б, щоб ця людина сиділа. Позначте його зображення цифрою «1». Тепер подумайте, кого ви запросили б другим на свій день народження? Знайдіть його зображення в наборі й покладіть на те місце за столом, де б ви хотіли б, щоб ця людина сиділа. Позначте його зображення цифрою «2» і т.д. Чи все зрозуміло? Якщо захочете, то можете додати до намальованих на картинці стільців, ще стільці з набору. Якщо у вас виникнуть запитання під час роботи – підніміть руку. Після того, як ви відчуєте, що на день народження запросили вже всіх, кого хотіли – підніміть руку. Можете виконувати далі».

Вибірка дослідження. Емпіричним дослідженням було охоплено 191 молодший школяр 2-х, 3-х та 4-х класів. Досліджуваних розподілено на дві експериментальні групи: група учнів зі зниженим слухом (УЗС), із 26 школярів, з них 10 – учнів 2 класу, 8 – 3 класу, 8 – 4 класу; група учнів зі збереженим слухом (УНС), які є однокласниками учнів зі зниженим слухом.

У групу УНС увійшли 165 школярів, з них 56 є учнями 2 класу, 54 – 3 класу, 55 – 4 класу.

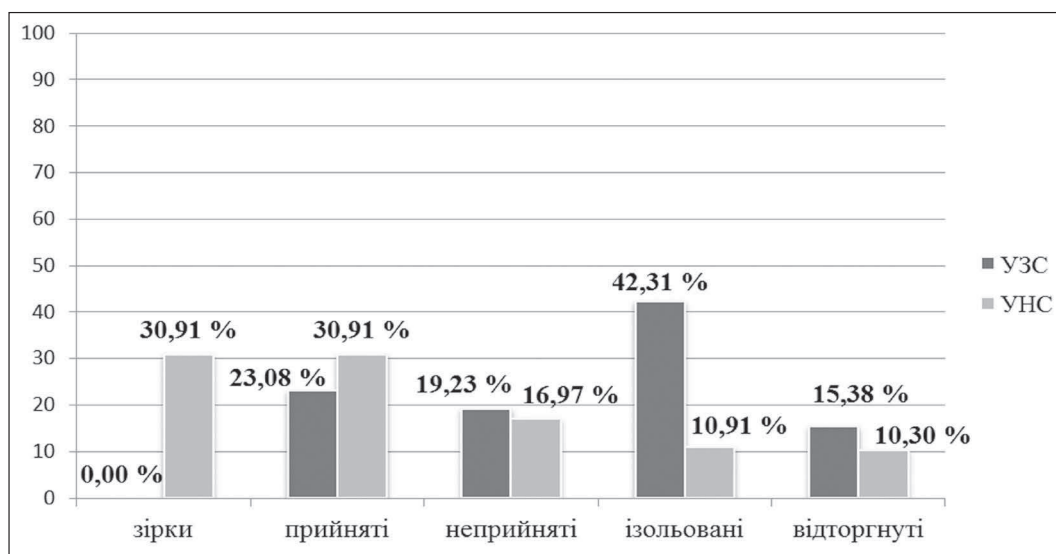
Методи математико-статистичної обробки даних: для оцінювання міри значущості відмінностей між учнями зі зниженим та збереженим слухом використовувався статистичний ϕ^* -критерій кутового перетворення Фішера. Математичне обчислення здійснювалося в програмі Excel 2010.

Результати дослідження

Аналіз результатів соціометричного дослідження (див. мал. 1) свідчить, що за параметром соціального статусу учні зі збереженим слухом відносно рівномірно розподіляються за всіма категоріями: «зірки», «прийняті», «неприйняті», «ізольовані»,

«відторгнуті». Натомість, учні зі зниженим слухом значно рідше мають статус «зірки» навчального колективу ($\phi^*=5,50$ при $p \leq 0,01$), що зумовлено невеликою кількістю позитивного вибору їхніх однокласників. Якісний аналіз вибору досліджуваних свідчить, що позитивні вибори учні зі зниженим слухом зазвичай отримують від однокласників, які також мають зниження слуху. Це вказує на те, що діти зі зниженим слухом, які навчаються в інклюзивних умовах найчастіше обирають у категорію «значущі інші» дітей із такими як у них особливостями розвитку.

Мал. 1

Виявлено, що учні зі зниженим слухом значущо частіше є соціально ізольованими порівняно з їхніми чуючими однолітками ($\phi^*= 3,63$ при $p \leq 0,01$). Це вказує на те, щодня учнів зі зниженим слухом несповна використовують можливості, які створює інклюзивна форма навчання. Так, створення можливості, очевидно, ще не означає її використання. Це вказує на те, що школярі зі зниженим слухом потребують спеціальної підтримки для налагодження контакту із чуючими однолітками.

Відсоток досліджуваних, які отримали переважно позитивний вибір («зірки» і «прийняті») у порівнянні з тими, хто переважно отримав негативні вибори («неприйняті», «ізольовані», «відторгнуті») вказує на те, що учні зі зниженим слухом загалом оцінюються однокласниками негативно (76,92 % проти 38,18 % чуючих однолітків, $\phi^*= 3,68$ при $p \leq 0,01$).

Аналіз динаміки зміни соціального статусу (див. табл. 1) учнів свідчить, що тенденція до соціальної ізольованості школярів зі зниженим слухом перманентно зберігається впродовж 2, 3 та 4 класів.

За результатами аналізу більшість школярів зі зниженим слухом, які навчаються в інклюзивних умовах, займають у край несприятливе положення в навчальному колективі. Чуючі однокласники не цікавляться й не вміють взаємодіяти з учнями зі зниженим слухом, а відтак і не виявляють ніякої активності стосовно них.

На нашу думку, незважаючи на соціальну ізольованість учнів зі зниженим слухом, позитивним є те, що чуючі однолітки не сприймають їх вороже, оскільки відсоток «відторгнутих» відрізняється незначно. Це вказує на потенційну можливість підвищити соціальну інтегрованість учнів зі зниженим слухом за умов належної педагогічної

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика динаміки соціометричного статусу
молодших школярів зі зниженим слухом та їхніх чуючих однокласників
в умовах інклюзивного навчання (%)**

Соціальний статус	2 клас			3 клас			4 клас		
	УНС	УЗС	φ*-критерій	УНС	УЗС	φ*-критерій	УНС	УЗС	φ*-критерій
зірки	28,57	0,00	3,29*	33,33	0	3,24*	30,91	0	3,07*
бажані	30,36	20,00	0,71	29,63	25	0,26	32,73	25	0,43
неприйняті	19,64	30,00	0,72	16,67	12,5	0,31	14,54	12,5	0,15
ізолювані	12,50	40,00	1,88**	11,11	50	2,35*	9,09	37,5	1,79**
відторгнуті	8,93	10,00	0,17	9,26	12,5	0,26	12,73	25	0,87

* відмінності значущі при $p \leq 0,01$

** відмінності значущі при $p \leq 0,05$

підтримки молодших школярів зі зниженим слухом і їхніх чуючих однолітків, шляхом отримання ними позитивного досвіду соціальної взаємодії.

За результатами аналізу за параметром «запрошені гості» встановлено, що молодші школярі зі зниженим слухом віддають перевагу у запрошенні дорослим. Це вказує на те, що з дорослими вони відчувають менше труднощів під час соціальної інтеракції. Найбільш бажаними гостями для 50,00 % учнів зі зниженим слухом, проти 14,55 % у чуючих ($\phi^* = 3,74$ при $p \leq 0,01$), є їхні близькі родичі (батьки, бабусі, брати, сестри). Так, більшість чуючих учнів дивувалися, побачивши, що в наборі є зображення родичів. Деякі з них казали, що «у школі і так багато друзів, тому батьків не обов'язково запрошувати», «з батьками можна посвяткувати і вдома, а тут хочеться з друзями», «у мене так багато друзів...а стільчиків тільки десять...», «...а може батькам буде з нами не цікаво...» тощо. Якщо чуючі запрошували родичів, то це переважно були брати і сестри, які навчаються у цьому ж закладі.

Водночас учні зі збереженим слухом віддавали перевагу друзям (75,15 %). Причому з-поміж запрошених друзів майже так само представлені і однокласники, і друзі поза класом, які навчаються в інших класах, із якими вони разом відвідують спортивні секції, гуртки тощо.

Варто зазначити, що чуючі школярі майже не запрошували асистента педагога на «день народження» (за винятком – 0,61 % групи УНС). Натомість, педагога вони запрошували значно частіше 3,64 % ($\phi^* = 1,95$ при $p \leq 0,05$). Тоді як учні зі зниженим слухом віддавали перевагу саме асистенту порівняно з педагогом класу (відповідно – 30,77 % проти 11,54 %, $\phi^* = 1,75$ при $p \leq 0,05$).

Вивчення широти кола спілкування й встановлених соціальних контактів ми оцінювали за параметром «заповнення стільців». Аналіз результатів свідчить, що для учнів зі збереженим слухом прикметним є ширше коло спілкування, ніж для школярів зі зниженим слухом. На це вказує використання ними всіх запропонованих стільців (72,73 %). Водночас для учнів зі зниженим слухом ця тенденція характерна лише для 30,77 % досліджуваних.

Досить часто чуючі учні висловлювали незадоволення щодо недостатньої кількості запропонованих їм стільців. Аналіз динаміки цього показника свідчить, що тенденція до встановлення широкого кола соціальних зв'язків, яка властива чуючим, поступово

зростає впродовж періоду навчання в молодшій школі. Так, це характерно для 69,64 % чуючих учнів 2 класу, для 72,22 % третьокласників та 76,36 % учнів 4 класу.

Утім, для учнів зі зниженим слухом у 46,15% прикметними є незаповнені стільці. Це підтверджує високі показники соціальної ізоляції таких учнів, причому не лише в навчальному колективі, а й більш широкому соціальному оточенні.

Отримані нами результати у процесі експериментального дослідження засвідчують наступне. Для молодших школярів зі зниженим слухом, незважаючи на те, що вони навчаються в інклюзивних умовах і мають постійну можливість контактувати зі своїми чуючими однолітками, властивий високий показник соціальної ізоляції.

Водночас, нами виявлена тенденція щодо надання переваги в підтриманні соціальних контактів переважно з родичами та асистентом педагога, тоді як для їхніх чуючих однолітків притаманне поступове зростання значущості соціальних контактів із друзями.

Підсумовуючи зазначимо, що представлені дані вказують на досить низький рівень соціальної інтегрованості молодших школярів зі зниженим слухом. Це свідчить про те, що такі учні мають певні труднощі у встановленні контакту з оточенням через вужчий соціальний досвід, нижчий рівень розвитку навичок, що забезпечують ефективність міжособистісних взаємин з оточуючими. Вони часто відчувають невпевненість, бояться бути не прийнятими, не зрозумілими. Тому, не виявляють ініціативи до спілкування, не мають достатньої сміливості, часто неправильно розуміють вчинки однолітків, дії та висловлювання інших. У поведінці це може проявлятися у замкнутості, нетовариськості, невмінні встановлювати та підтримувати контакт. У більшості, ці учні можуть бути неприйнятими чи відторгнутими, а тому відчувають себе невпевнено у колективі чуючих однолітків. Успішність взаємин для таких учнів зумовлена умовами комунікації, зокрема звичністю обставин взаємодії, досвідом спілкування з конкретною особою або групою осіб.

Водночас учні без зниження слуху, які навчаються в інклюзивних умовах, є більш активними у взаєминах з оточуючими, що свідчить про їхню відкритість до спілкування, достатній досвід міжособистісної комунікації.

Так, для учнів зі зниженим слухом, які навчаються в інклюзивних умовах, значущими є взаємини з батьками й членами родини, на противагу їхнім чуючим одноліткам, тоді як школярі без таких порушень віддають перевагу у взаємодії з однолітками. Це свідчить про те, що учні зі зниженим слухом здобувають соціальний досвід у родинному колі, і водночас мають обмежений досвід спілкування з однолітками. Позаяк мають проблеми у встановленні та підтримці взаємин з ними, не вміють ефективно діяти в умовах колективної чи групової взаємодії, зокрема у процесі навчання.

З-поміж причин соціальної ізоляції, ми вбачаємо відсутність належної підтримки, що має бути спрямована на налагодження соціальної взаємодії учнів зі зниженим слухом та навчального колективу. Так, організований належним чином педагогічний супровід сприятиме активному входженню молодших школярів зі зниженим слухом у групу однокласників, задоволенню їхньої потреби у прийнятті й комунікації з однолітками.

Разом з цим, учні молодших класів зі зниженим слухом рідко обирають педагогів у якості значущого іншого порівняно з чуючими однокласниками, що свідчить про недостатню налагодженість взаємодії педагога й учнів зі зниженим слухом.

Висновки:

1. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що для молодших школярів зі зниженим слухом, які навчаються в інклюзивних умовах, прикметним є низький рівень соціальної інтегрованості, позаяк вони мають високі показники соціальної ізоляції

від навчального колективу та ширшого оточення. Специфічним для цієї групи учнів є домінування соціальних інтеракцій з дорослими, зокрема найближчими родичами та асистентом педагога.

2. Високі показники соціальної самотності учнів зі зниженим слухом вказують на те, що процес соціальної інтеграції в навчальний колектив відбувається стихійно.

3. Для забезпечення ефективності процесу соціальної інтеграції учнів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання доцільно розробити і впровадити комплекс педагогічних заходів, які сприяли б набуттю ними успішного досвіду соціальної взаємодії з оточуючими. Причому, ці заходи мають мати системний і цілеспрямований характер, тобто соціальна інтеграція має стати одним із важливих напрямів педагогічного супроводу таких учнів в умовах інклюзивного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Практическое пособие для психологов, педагогов и родителей. – М. : «Издательство ГНОМид», 2001. – 160 с. – С. 36 – 39.
2. Таранченко О. Сучасні підходи задоволення навчальних потреб учнів із порушеннями психофізичного розвитку в спеціальних та інклюзивних закладах освіти // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – № 1. – 2013. – С. 23 – 27.
3. Федоренко О. У пошуках оптимальних шляхів упровадження інклюзивного навчання дітей із порушеннями слуху // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – № 2. – 2013. – С. 41 – 43.
4. Loreman T., Deppeler J. M., Harvey D. H. P. (2010). Inclusive education: Supporting diversity in the classroom (2nd Ed.). Sydney: Allen & Unwin. *Winner of the Exceptionality Education International 'Book of the Year Award 2011.
5. International Journal of Inclusive Education. – 2011. – Vol. 15. – № 1. Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/toc/tied20/15/1>
6. Schwab S., Gebhardt M., Krammer M., Gasteiger-Klicpera B. (2015). European Journal of Special Needs Education. Volume 30, Issue 1, 2015. doi: 10.1080 / 08856257.2014.933550

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Prakticheskoe posobie dlja psihologov, pedagogov i roditel'ej (2001), Moskva: «Izdatel'stvo GNOMiD», pp. 36 – 39. (In Russian).
2. Taranchenko Oksana (2013). Current approaches to ensure the learning needs of students with impaired mental and physical Development in special and inclusive education institutions. *Exceptional Child: Teaching and Upbringing*, Vol. 1(65), pp. 23 – 27. (In Ukrainian).
3. Fedorenko Oksana (2013). Determination of the optimal ways of implementing inclusive education of children with hearing impairment. *Exceptional Child: Teaching and Upbringing*, Vol. 2(66), pp. 41 – 43. (In Ukrainian).
4. Loreman T., Deppeler J.M., Harvey D.H.P. (2010). Inclusive education: Supporting diversity in the classroom (2nd Ed.). Sydney: Allen & Unwin. *Winner of the Exceptionality Education International 'Book of the Year Award 2011.
5. International Journal of Inclusive Education. – 2011. – Vol. 15. – № 1. Режим доступу : <http://www.tandfonline.com/toc/tied20/15/1>
6. Schwab S., Gebhardt M., Krammer M., Gasteiger-Klicpera B. (2015). European Journal of Special Needs Education. Volume 30, Issue 1, 2015. doi: 10.1080 / 08856257.2014.933550